

СЕКЦІЯ 2. ПЕДАГОГІЧНА ТА ВІКОВА ПСИХОЛОГІЯ

УДК 159.942

**НЕОБХІДНІСТЬ ФОРМУВАННЯ ЕМОЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО НАПРЯМУ**

Борисенко В.М., аспірант
кафедри практичної психології,
викладач кафедри практичної психології
Класичний приватний університет

У статті характеризуються об'єктивні суперечності та труднощі на шляху їх розв'язання, з якими стикаються майбутні фахівці соціономічного напрямку; пропонуються способи розв'язання суперечностей і подолання труднощів, у процесі чого формується емоційна компетентність.

Ключові слова: емоційна компетентність, фахівці соціономічного напрямку, об'єктивні суперечностей, емоційна стійкість.

В статье характеризуются объективные противоречия и трудности на пути их решения, с которыми сталкиваются будущие специалисты социономического направления; предлагаются способы решения противоречий и преодоления трудностей, в процессе чего формируется эмоциональная компетентность.

Ключевые слова: эмоциональная компетентность, специалисты социономического направления, объективные противоречия, эмоциональная устойчивость.

Borisenko V.M. THE NECESSITY OF EMOTIONAL COMPETENCE OF FUTURE PROFESSIONALS SOCIONOMIC DIRECTIONS FORMING

The article characterized the objective contradictions and difficulties in the way of their decision faced by future specialists of socio sphere; it is suggested ways of solving conflicts and overcome difficulties in the process, which formed the emotional competence.

Key words: emotional competence, specialists in socio sphere, objective contradictions, emotional stability.

Постановка проблеми. Проблема формування емоційної компетентності майбутніх фахівців соціономічного напрямку є однією з важливих психологічних проблем, актуальних для особистісного та професійного зростання.

Оскільки в студентський період значно збільшується психологічне навантаження, викликане змістом навчального процесу у вищому навчальному закладі, яким передбачено засвоєння студентами великого масиву наукової літератури, прояв високої пізнавальної активності, то це викликає в студентів емоційну напругу, емоційні зриви, навіть стресові ситуації. Недостатньо розвинена емоційна компетентність уповільнює процес переходу на новий режим навчання та життя в цілому. З цього приводу, зокрема, Л. Виготський писав: хто відривав мислення з самого початку від афекту, той закрив собі дорогу до пояснення причин самого мислення, тому що детермінічний аналіз мислення обов'язково передбачає розкриття рушійних мотивів думки, потреб та інтересів, збуджень і тенденцій, які спрямовують рух мислення в той чи інший бік [4, с. 34].

Враховуючи те, що фахова діяльність соціономічного напрямку передбачає насам-

перед спілкування та взаємодію з людьми, які, попри однаковий фах, мають різні особистісні особливості, і з ними треба рахуватися, високий рівень емоційної компетентності, напрацьований ще в період навчання у виші, стане в нагоді для забезпечення безконфліктної професійної діяльності, сприятиме збереженню оптимізму, впевненості в собі, запобіганню професійному вигоранню.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему емоційної компетентності досліджувало багато вчених. Ще свого часу С. Рубінштейн відзначав необхідність пов'язувати мислення з афективною сферою людини. Він писав, що психологічні процеси, взяті у їх конкретній цілісності, – це процеси не тільки пізнавальні, але й «афективні», емоційно вольові. Вони виражають не тільки знання про явища, але й ставлення до них; у них відображаються не тільки самі явища, але й їх значення для суб'єкта, який їх відображає, для його життя та діяльності. Істинно конкретною «одиноцею» психічного (свідомості) є цілісний акт відображення об'єкта суб'єктом. Це утворення завжди тією чи іншою мірою містить єдність двох протилежних компо-

нентів – знання та ставлення, інтелектуального та «афективного», з яких то один, то інший виступає в ролі панівного; на це спирається В. Зарицька у своїй монографії, досліджуючи емоційний інтелект [8, с. 29], а також В. Вілюнас, аналізуючи зв'язок між емоціями та пізнанням [3, с. 42].

З огляду на соціальний аспект фахової діяльності соціономічного напрямку Д. Ельконін [6, с. 9], зокрема, доводив, що всі психічні функції, по суті, є інтеріоризованими взаєминами соціального порядку, це основа соціальної структури особистості, їхній склад, генетична структура, спосіб дії, тобто уся їхня соціальна природа, бо навіть наодинці із собою людина зберігає функції спілкування.

Навіть із вище зазначених суджень відомих вчених можна зробити висновок про чітку залежність успішності функціонування особистості від точності її орієнтації, у тому числі емоційної, яка особливо важлива в період складного та багатогранного функціонування сучасного суспільства як динамічного соціального організму із системними змінами, які зростають у ньому, що зумовлює гостру потребу розвитку потенціалу емоційної компетентності людини задля її ефективної соціальної адаптації та успішної професійної самореалізації [2, с. 483].

Проблема емоційної компетентності особистості в повсякденному житті та в професійній діяльності є в досить великій кількості людей, що спричинює безліч малих і великих конфліктів на фоні емоційних зривів, стресових станів, невміння володіти проявами власних емоцій або нездатністю зупинити конструктивними шляхами надмірні емоції інших, і це загалом знижує комфортність відносин між людьми, особливо у професійній діяльності.

Постановка завдання. Мета та завдання статті – розкрити сутність необхідності формування достатнього рівня емоційної компетентності майбутніх фахівців соціономічного напрямку, де результат роботи залежить від взаємостосунків і взаємодії між людьми; виокремити найсуттєвіші, об'єктивні суперечності, труднощі у їх розв'язанні та здатність їх розв'язувати за наявності високого рівня емоційної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Студентський період життя відрізняється високим рівнем гнучкості усіх психічних процесів, а також глибоким інтересом до свого внутрішнього світу. З цього приводу В. Зарицька пише, що саме в студентський період відбувається активне емоційне ставлення особистості до себе та до інших, викликане навчальною діяльністю, процесом удосконалення самосвідомості, здатності до

рефлексії та децентралізації (уміння стати на позицію одногрупника чи викладача, враховувати їхні потреби, почуття) [7, с. 13].

На основі аналізу численних досліджень із проблеми емоційного інтелекту В. Зарицька виділила основні суперечності, які слід подолати студентам у процесі професійної підготовки, враховуючи соціономічний характер їхньої майбутньої діяльності. Найбільш вагомим серед них вона називає суперечності:

- між високим рівнем інтелекту та низькими показниками успішності в житті, у навчальній діяльності;
- між усталеним традиційним трактуванням значущості інтелектуальних можливостей людини та недооцінкою значущості її емоційного стану;
- між об'єктивною необхідністю розвитку емоційного інтелекту та перевантаженням суб'єкт-об'єктної орієнтації у взаємодії учасників цього процесу;
- між зовнішньою оцінкою значущості емоцій у прийнятті конструктивних рішень і самооцінкою цієї значущості;
- між емоційним станом людини та її здатністю до прийняття обґрунтованих рішень;
- між високим рівнем інтелектуального розвитку та нездатністю адаптуватися до нових умов у конкретному мікросоціумі;
- між потребою, що зростає, підвищення рівня розвитку емоційного інтелекту та недостатньою розробленістю механізмів і технологій здійснення цього процесу;
- між усвідомленням необхідності розвивати емоційну компетентність студентів і відсутністю належної уваги учасників освітньо-виховного процесу у вищому навчальному закладі до його розвитку у студентів [26, с. 15].

На шляху до подолання зазначених суперечностей студенти стикаються з цілою низкою труднощів у вираженні своїх емоцій у зв'язку з відсутністю належного досвіду адекватного їх прояву. Серед найбільш розповсюджених причин такого явища, зокрема, І. Андреева [1, с. 78–86] називає такі:

- засвоєння форм прояву емоцій, що панують у сім'ї та найближчому оточенні, які не є нормою в суспільстві;
- відсутність знань про визнані суспільством форми вираження емоцій;
- побоювання оприлюднювати власні почуття, пов'язані зі страхом викликати осуд інших;
- окремі вроджені фактори, хоча все-таки вирішальне значення має рівень навчованості (особливо, на нашу думку, рівень самонавчованості), на що звертає увагу І. Андреева та називає ряд суб'єктивних

причин виникнення труднощів у розумінні емоцій інших людей у процесі міжособистісного спілкування та взаємодії, зокрема в студентському середовищі, і називає як найсуттєвіші такі з них: зосередженість особи на власній особистості, що приводить до нездатності помічати та правильно оцінювати емоційний стан інших людей; почуття власної зверхності в стосунках з іншими людьми; почуття тривоги, пов'язане з емоціями інших людей, і намагання уникнути прояву власних емоцій; просто вигода від нерозуміння емоцій інших людей, яка вивільняє особу від втручання в проблеми інших людей та ін. [1, с. 78–86].

Разом із тим у студентські роки людина уже має певний досвід зіткнення з окремими непорозуміннями у спілкуванні з іншими (членами родини, однолітками та ін.), викликані навчальною та пізнавальною діяльністю.

Але у вищому навчальному закладі пакує специфічна атмосфера взаємостосунків між студентами та викладачами, викликана специфічними вимогами до студентів як майбутніх фахівців, до ступеня їхньої відповідальності за результати навчальної діяльності в структурі фахової підготовки. Саме ця специфічна вузівська атмосфера, специфіка ділової комунікації та взаємодії між учасниками фахової підготовки студентів, попри усі суперечності й особистісні недоліки в напрацюванні досвіду емоційної компетентності, сприяють її формуванню завдяки актуалізації внутрішніх ресурсів студентів у всіх сферах студентського життя.

Так, перша суперечність – між високим рівнем інтелекту студентів, що вчать професії соціономічного напрямку, і низькими показниками успішності у житті, що переноситься і на професійну діяльність, – розв'язується успішною позитивно емоційною організацією власного студентського життя та діловою взаємодією з однокурсниками та іншими студентами, викладачами в структурі вузівського життя, де буде напрацьовуватися досвід використання емоційного потенціалу у взаємодії з іншими в навчальній і пізнавальній діяльності (обговорення проблем професійного становлення, групова взаємодія, долання перешкод на шляху до успіху в навчанні та пізнавальній науковій, художній, спортивній та інших видах діяльності), що сприятиме емоційно позитивному спілкуванню та взаємодії без примусу з боку викладацького складу, а аз його допомогою.

Друга суперечність – між усталеним традиційним трактуванням значущості інтелектуальних можливостей студентів і недооцінкою значущості їхнього емоційного

стану іншими людьми – вирішується способом такої організації студентського життя, щоб воно було успішним, веселим, бо гуртом легше там, де важко наодинці виконувати навчальні та наукові види діяльності, організувати усі позанавчальні заходи: придумувати конкурси, змагання, наукові конференції, свята, зустрічі з фахівцями високого рівня, дискусії з приводу якнайкращої організації майбутньої професійної діяльності, проводити майстер-класи, семінари та інші цікаві форми роботи, де буде панувати емоційно позитивна атмосфера та напрацьовуватиметься досвід конструктивними шляхами розв'язувати непорозуміння, які можуть виникати в процесі творчої діяльності.

У процесі такої взаємодії розвиваються такі важливі для професійної діяльності соціономічного напрямку емоційні компетенції: вміння позитивно спілкуватися, здатність дослухатися до думок інших і враховувати їх під час розв'язання ситуацій, які виникають; здатність узгоджувати свій настрій із настроєм інших; здатність стримувати власні емоції, якщо того вимагає ситуація; здатність співчувати іншим у їхніх невдачах і знаходити шляхи перетворення невдач на удачу.

Третя суперечність – між об'єктивною необхідністю розвитку емоційного інтелекту (емоційної компетентності) і переважаючим суб'єкт-об'єктною орієнтацією у взаємодії учасників цього процесу – розв'язується шляхом співпраці зі старшими, з викладачами зокрема, в процесі підготовки та організації вузівських заходів (зустрічей, конференцій, олімпіад, змагань та ін.): брати активну участь, проявляти ініціативу, сміливо залучатися до роботи, намагатись висловлювати й обґрунтовувати свої думки, дослухатись до того, як тебе оцінюють однолітки, викладачі, як ставляться, наскільки довіряють, а щоб довіряли, треба бути відповідальним у справах, щирим і привітним у стосунках, підтримувати інших і допомагати їм, тим самим напрацьовуючи досвід позитивної взаємодії, яка так необхідна в роботі з людьми.

Четверта суперечність – між зовнішньою оцінкою значущості емоцій у прийнятті конструктивних рішень і самооцінкою цієї значущості – розв'язується шляхом напрацювання досвіду самоаналізу своїх емоційних станів і емоційних станів інших людей, того, як вони впливають на прийняття виважених рішень, розв'язання конфліктних ситуацій конструктивними способами. Така самооцінка власних емоцій і емоцій інших формується як адекватна, якщо студент дивиться на ситуацію очима сторонньої людини,

що дає можливість оцінити ситуацію більш об'єктивно й оцінити свої та чужі емоційні стани відповідно до ситуації.

П'ята суперечність – між емоційним станом студента та його здатністю до прийняття обґрунтованих рішень – розв'язується шляхом мобілізації зусиль для самоконтролю емоцій, вивчення позитивних форм прояву емоцій, визнаних у суспільстві, адекватної оцінки ситуації.

Шоста суперечність – між високим рівнем інтелектуального розвитку та нездатністю адаптуватися до нових умов у конкретному мікросоціумі – розв'язується шляхом прояву позитивних емоцій у відносинах із новими людьми, доброзичливості, порядності, емпатії, відповідальності за свої слова і вчинки.

Сьома суперечність – між потребою підвищення рівня розвитку емоційної компетентності та недостатньою розробленістю механізмів і технологій здійснення цього процесу – розв'язується шляхом залучення студента до суспільно корисної діяльності (допомога молодшим студентам адаптуватися до нових умов навчання і життя в цей період; робота з науковою літературою, налагодження спілкування з викладачами, співпраця з однокурсниками, участь у різних видах студентської позааудиторної творчої діяльності та ін.).

Восьма суперечність – між усвідомленням необхідності розвивати емоційну компетентність студентів і відсутністю належної уваги учасників освітньо-виховного процесу у вищому навчальному закладі до його розвитку у студентів – розв'язується шляхом створення демократичних, доброзичливих, позитивних стосунків між усіма учасниками освітньо-виховного процесу, де б люди ставилися відповідально один до одного з бажанням допомогти кожному студенту стати якнайкращим фахівцем своєї справи (відповідальна, емоційно позитивна атмосфера на заняттях та у позанавчальний час).

Крім цього, А. Бандура [9, с. 406–409] пропонує кроки навчованості необхідного самоконтролю студентами прояву власних емоцій, головними серед яких називає такі:

- перший крок – визначення точної форми прояву емоцій у цій ситуації, що вимагає вдумливого ставлення до ситуації на основі її аналізу;

- другий крок – збір основних даних: одержання інформації про саму ситуацію, причини її виникнення, характер протікання, особливості людей, які включені в цю ситуацію;

- третій крок – розроблення програми дій, тобто вибір способу реагування на си-

туацію на основі самоаналізу врахування оточення, можливостей власного емоційного досвіду та ін.;

- четвертий крок – договір із самим собою про міру та характер прояву власних емоцій в цій ситуації з урахуванням усіх виявлених чинників;

- п'ятий крок – максимально точно намагатись передбачити кінцевий результат прояву тієї чи іншої емоції, щоб емоційні реакції привели до позитивного виходу із ситуації та слугували надалі позитивним досвідом прояву емоцій у тих ситуаціях, у яких може опинитися людина в майбутньому.

Ці думки А. Бандури поділяє Дж. Роттер, вважаючи, що особистісні фактори та події оточення у взаємодії краще за все передбачають поведінку людини. Він стверджує, що прояви емоцій і відповідна поведінка людини пов'язані з її потребами. А щоб спрогнозувати реакцію людини на певну ситуацію та її поведінку, радить враховувати шість основних категорій людських потреб:

- статус визнання;
- захист-незалежність (впевненість у захисті, наприклад, членів сім'ї від певних неприємностей);

- домінування (здатність впливати на інших людей);

- здатність самостійно приймати рішення;
- любов і прихильність (потреба, щоб людину любили і прихильно до неї ставились);

- фізичний комфорт (фізична безпека, гарне здоров'я та ін.) [9, с. 415].

Вищезазначені потреби завжди супроводжуються проявом емоцій, викликаних емоційним станом людини і відповідно до навченості їх проявляти людина вибирає спосіб поведінки в кожній конкретній ситуації та спосіб регуляції своїх емоцій (саморегуляції емоцій). Саморегуляцію емоцій, зокрема, В. Гаврилькевич [5, с. 114] трактує як внутрішню активність системи, спрямованої на приведення внутрісистемних явищ до певних правил і норм. Крім цього визначення поняття «саморегуляція», як зазначає Л. Чуніхіна, у науковій літературі називаються і такі, як:

- особливий рівень програмування діяльності на основі передбачення;

- управління людиною своїми переживаннями, емоціями, почуттями;

- цілеспрямована зміна як окремих психологічних функцій, так і нервово-психічних станів загалом;

- цілеспрямований свідомий вибір характеру та способу дій;

- «внутрішня» регуляція поведінкової активності людини;

– взаємодія зовнішнього та внутрішнього у поведінці й діяльності людини та ін. [10, с. 27–28].

Усі ці визначення певним чином відображають якийсь аспект емоційної компетентності людини: програмування, управління, зміну психічних станів, свідомий вибір способу дій, регуляцію поведінкової активності, взаємодію внутрішнього почуття й поведінкового прояву та ін., які в сукупності й визначають рівень сформованості емоційної компетентності людини.

Висновки. Емоційна компетентність є однією з основних складників підготовки фахівців соціономічного напрямку, бо дозволяє швидко зорієнтуватись у конкретних ситуаціях, вибрати відповідну міру прояву емоцій, і цим сприяти зниженню психологічної напруги та більш успішному розв'язанню проблем, які виникають.

Встановлено, що на значущість необхідності формування в майбутніх фахівців соціономічного напрямку вказують багато науковців; вони називають об'єктивні та суб'єктивні причини недостатнього рівня сформованості цієї здатності, обумовлені недоліками в роботі вузівської системи підготовки фахівців, а також недостатньою увагою, спрямованою на подолання суб'єктивних причин неадекватного прояву емоцій і попередженню їх негативних наслідків.

Вченими доведено, що існує багато шляхів розв'язання суперечностей між необхідністю високого рівня фахової підготовки студентів і складністю подолання труднощів, що ними зумовлені.

Встановлено, що ефективне формування емоційної компетентності студентів можливе за умови активної участі самих студентів у цьому процесі як необхідної складової частини їхньої фахової підготовки, що з часом переростає в таку важливу людську якість, як емоційна стійкість. Більш глибокого до-

слідження вимагають механізми формування емоційної стійкості майбутніх фахівців як важливої передумови успішної професійної діяльності.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект: исследование феномена / И.Н. Андреева // Вопосы психологии. – 2006. – № 3. – С. 78–86.
2. Борисенко В.М. Емоційна компетентність у контексті підготовки сучасних фахівців / В.М. Борисенко // Наука і вища школа. Тези доповідей XXIII Міжнародної наукової конференції студентів і молодих учених : Запоріжжя, Класичний приватний університет, 2015. – С. 483.
3. Вилюнас В.К. Психология эмоциональных явлений / В.К. Вилюнас. – М. : Изд-во Моск. Ун-та, 1976. – 142 с.
4. Выготский Л.С. Избранные психологические исследования / Л.С. Выготский. – М. : Наука, 1956. – С. 448.
5. Гаврилькевич В.К. Емоційна саморегуляція: систематизація базових понять на підставі їх семантико-етимологічного аналізу / В.К. Гаврилькевич / Актуальні проблеми психології. Т. 10. Частина 5 / за ред. академіка С.Д. Максименка. – К. : Главник, 2008. – С. 28.
6. Эльконин Д.Б. К проблеме периодизации психологического развития в детском возрасте / Д. Б. Эльконин // Вопросы психологии. – 1971. – № 4. – С. 65.
7. Зарицька В.В. Психологія розвитку емоційного інтелекту у системі професійної підготовки фахівців гуманітарного профілю : дис. ... доктора психол. наук : спец. 19.00.07 / В.В. Зарицька. – Запоріжжя, 2012. – 519 с.
8. Зарицька В.В. Теоретико-методологічні основи розвитку емоційного інтелекту у контексті професійної підготовки : [монографія] / В.В. Зарицька. – Запоріжжя : КПУ, 2010. – 304 с.
9. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2006. – 607 с.
10. Чунихина Л.В. Формирование способности к эмоциональной саморегуляции у будущих практических психологов в процессе профессиональной подготовки / Л.В. Чунихина // Практична психологія та соціальна робота. – 2004. – № 5. – С. 27–29.